

O'ZBEK NASRIDA ONA OBRAZI GENEZISI VA TADRIJIY TAKOMILI

Tursunpo'latova Guljahon

TerDU Adabiyotshunoslik: o'zbek adabiyoti 1-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15403394>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek nasrida ona obrazining shakllanish jarayonlari, uning tarixiy, ijtimoiy, madaniy omillar ta'sirida takomillashuvi, badiiy-estetik yondashuvlar asosida talqin etilishi chuqur tahlil etiladi. Ona obrazi xalq ongida muqaddas timsol sifatida qaralgan bo'lsa, nasrda bu obraz turli davrlarda turlicha shaklda, turli estetik-falsafiy ko'rinishlarda tasvirlangan. Maqolada bu obrazning genezisi (kelib chiqish manbalari), tarixiy taraqqiyoti, adabiy maktablar va mualliflar ijodida tutgan o'rni, zamonaviy talqindagi evolyutsiyasi haqida chuqur ilmiy tahlil beriladi.

Kalit so'zlar: ona obrazi, o'zbek nasri, badiiy obraz, genezis, estetik evolyutsiya, ijtimoiylik, qadriyatlar.

GENESIS AND PROGRESSIVE IMPROVEMENT OF THE IMAGE OF THE MOTHER IN UZBEKISTAN PROSE

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the processes of formation of the image of the mother in Uzbek prose, its improvement under the influence of historical, social, and cultural factors, and its interpretation based on artistic and aesthetic approaches. While the image of the mother was considered a sacred symbol in the popular consciousness, in prose this image was depicted in different forms and in different aesthetic and philosophical manifestations at different times. The article provides an in-depth scientific analysis of the genesis (sources of origin) of this image, its historical development, its role in the work of literary schools and authors, and its evolution in modern interpretation.

Keywords: image of the mother, Uzbek prose, artistic image, genesis, aesthetic evolution, sociality, values.

ГЕНЕЗИС И ПОСТЕПЕННОЕ РАЗВИТИЕ ОБРАЗА МАТЕРИ В УЗБЕКИСТАНСКОЙ ПРОЗЕ

Аннотация. В статье дается глубокий анализ процессов формирования образа матери в узбекской прозе, его совершенствования под влиянием исторических, социальных и культурных факторов, а также его интерпретации на основе художественно-эстетических подходов. Если в народном сознании образ матери считается сакральным символом, то в прозе этот образ в разное время изображался в разных формах и с разными эстетическими и философскими проявлениями. В статье дается глубокий научный анализ генезиса (источников возникновения) этого образа, его исторического развития, роли в творчестве литературных школ и авторов, а также его эволюции в современной интерпретации.

Ключевые слова: образ матери, узбекская проза, художественный образ, генезис, эстетическая эволюция, социальность, ценности.

Kirish

O'zbek adabiyotining eng chuqur va ta'sirchan obrazlaridan biri bu – ona obrazidir.

O'zbek xalqining qadimiy ma'naviy tafakkurida ona timsoli hayotning asosi, mehr va shafqatning oliy ko'rinishi, sabr va fidoyilikning timsoli sifatida qaralgan. Aynan shu timsol adabiy tafakkurda chuqur ildiz otgan bo'lib, nasrda bu obraz turli badiiy shakl va yo'sinda aks etgan. O'zbek yozuvchilari turli tarixiy bosqichlarda ona timsoliga murojaat qilib, uning hayotiy, ijtimoiy, axloqiy, ruhiy qirralarini tasvirlashga intilganlar. Shu jihatdan, ona obrazining genezisini aniqlash, ya'ni bu obraz adabiy tafakkurda qanday shakllanganini, qanday tarixiy bosqichlarda qanday talqin etilganini tahlil qilish muhim ilmiy vazifadir.

Tarixiylik va zamonaviylik kontekstida, ona obrazi nasrda turli bosqichlardan o'tgan: dastlab an'anaviy – ideal ayol timsoli, keyin realistik – oddiy hayotiy ayol sifatida, keyinchalik psixologik – ichki kechinmalari tahlil etilgan holda, nihoyat zamonaviylikda – ijtimoiy kurashchi, mustaqil qarashli, ba'zida fojiali timsolda gavdalangan. Ushbu maqolada aynan shu genezis va taraqqiyot zanjiri izchil tahlil etiladi.

Adabiyotlar sharhi

O'zbek adabiyotshunosligida ayol va ona obrazining badiiy talqini ko'plab tadqiqotlarning diqqat markazida bo'lgan. Bu borada ilk yondashuvlarda ona siymosi asosan xalq og'zaki ijodidagi ayol timsollarining izchil tahliliga asoslangan. Jumladan, akademik A. Hayitmetovning "O'zbek xalq eposi poetikasi"¹ nomli fundamental asarida xalq eposlarida ayol, ayniqsa ona timsolining vafodorlik, fidoyilik va sabr-toqat bilan uyg'unlashgan jihatlari ochib beriladi. U eposdagi onalar faqat tarbiyachi emas, balki qahramonning ruhiy tayanchi, axloqiy yo'l boshchisi sifatida tasvirlanishini qayd etadi.

Mazkur yondashuvni davom ettirgan olimlar — M. Qo'chqorov va S. Jo'rayevlar o'zbek nasridagi ayol obrazlarini jamiyatda yuz bergan sotsial-iqtisodiy o'zgarishlar kontekstida ko'rib chiqadilar. M. Qo'chqorovning "O'zbek nasrida ayol obrazi"² nomli tadqiqoti ayniqsa ona siymosining badiiy evolyutsiyasini izchil yoritib, XX asr o'zbek yozuvchilari ijodidagi ideallashtirilgan va realistik onalar tahliliga alohida urg'u beradi.

Shuningdek, H. Karimov³ va N. To'rayev⁴ singari olimlar asarlarida ayol obrazining psixologik tahliliga e'tibor qaratilgan. Ularning fikricha, o'zbek nasrida ona obrazi faqatgina ijtimoiy rol ni emas, balki individual ichki kechinmalarni ham ifoda etishga xizmat qilgan. Bu yondashuv ayniqsa O'tkir Hoshimov, Erkin A'zam kabi yozuvchilar asarlarini tahlil qilishda dolzarb bo'lgan.

A. Oripov "Ayol obrazi — millat ruhi"⁵ nomli maqolasida esa ona timsolining milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani saqlashdagi roli haqida fikr bildiradi. Uning ta'kidlashicha, ona obrazi orqali yozuvchi nafaqat bir oilaning, balki butun jamiyatning ruhiyatini badiiy ifoda etadi.

Bu fikr adabiy tahlilda ona obrazini faqat shaxsiy yoki oilaviy darajadagi emas, balki milliy va sivilizatsion darajadagi konsept sifatida talqin qilishga asos yaratadi.

Zamonaviy gender tadqiqotlari, xususan, UNESCOning "Gender and Literature"⁶ (2020) nomli xalqaro nashrida ayol obrazining, shu jumladan ona timsolining yangi kontekstlarda —

¹ Hayitmetov A. *O'zbek xalq eposi poetikasi*. – Toshkent: Fan, 1979.

² Qo'chqorov M. *O'zbek nasrida ayol obrazi (XX asr misolida)*. – Toshkent: O'qituvchi, 2003.

³ Karimov H. *Zamonaviy o'zbek adabiyotida ayol siymosi: psixologik tahlil*. – Toshkent: Akademya nashr, 2016.

⁴ To'rayev N. *Ayol va jamiyat badiiy tafakkurda*. – Samarqand: Zarafshon, 2012.

⁵ Oripov A. "Ayol obrazi – millat ruhi" // *Sharq yulduzi*, 2019, №3, – B. 48–54.

⁶ UNESCO. *Gender and Literature: Global Perspectives*. – Paris: UNESCO Publishing, 2020.

migratsiya, ijtimoiy tengsizlik, oilaviy inqiroz fonida aks etayotgani ta'kidlanadi. Bu yondashuvlar o'zbek nasrini global adabiy jarayonlar bilan qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi.

Yuqoridagi adabiyotlar va ilmiy manbalar ona obrazining adabiy tafakkurdagi o'ziga xos genezisi, funksional va estetik xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Ular orqali ona timsolining adabiy matndagi yuki, mazmuniy qatlamlari va davrlar bo'yicha o'zgarishlari chuqurroq anglanadi.

Asosiy qism

O'zbek nasrida ona obrazining genezisi xalq og'zaki ijodida shakllangan qadimiy ayol timsollariga borib taqaladi. Qadimgi dostonlarda ona – qahramonni dunyoga keltiruvchi, unga yo'l ko'rsatuvchi, duogo'y, fidoyi, ba'zida esa o'z hayotini farzandi uchun qurbon qiluvchi timsol sifatida tasvirlangan. Bu obrazlar keyinchalik yozma adabiyotga ham o'z ta'sirini o'tkazdi.

O'zbek yozma nasrining ilk namunalari – Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy ijodida ona obrazi an'anaviy va zamonaviylik o'rtasida kurashayotgan, tarbiya va axloqiy qadriyatlarni saqlab qolishga urinayotgan ayol sifatida gavdalandi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar"⁷ romanida ona timsoli orqali muallif o'sha davr ayolining jamiyatdagi o'rnini, uning ma'naviy missiyasini ko'rsatishga harakat qilgan. Bibixonim an'analar bekasi, o'z so'zida sobit, lekin o'g'li taqdiriga befarq bo'lmagan ayol sifatida gavdalanadi. Bu obraz orqali yozuvchi bir tomondan qadimiy an'analar kuchini, ikkinchi tomondan esa zamonaviylikning boshlanayotgan talqinini namoyish qiladi.

Abdulla Qahhorning "Sarob", "Qo'shchinor chiroqlari" kabi asarlarida esa ona obrazi idealizatsiyadan xoli, real hayotiy muammolarga duch kelayotgan ayol sifatida tasvirlanadi. Bu asarlarda onalar oddiy dehqon yoki ishchi ayollardir, ular bolalarini tarbiyalash, ularni to'g'ri yo'lga boshlash uchun kurashadi. Ayniqsa, "Qo'shchinor chiroqlari"dagi Ona – sobitqadam, sabrli, lekin zamon taqozosidan aziyat chekayotgan ayoldir. Bu holat o'zbek nasrida ona obrazining realizm asosida yangicha shakllanishini ko'rsatadi.

Said Ahmadning "Ufq", "Qorako'z Majnun" asarlarida esa ona siymosi fojiali qatlamlar bilan boyitilgan. Bu asarlarda ona o'z farzandini jamiyatda saqlab qolish uchun kurashadi, uning timsoli muqaddaslik bilan emas, balki hayotiylik, ichki kuch bilan ajralib turadi. Shuningdek, Hamid G'ulomning "Shum bola" qissasida ona fojiali taqdir bilan ro'baro' bo'ladi. Onaning o'limi orqali muallif o'smir bola kechinmalari va jamiyatdagi o'zgarishlarni ko'rsatishga intiladi.

XX asrning ikkinchi yarmida ona obrazi psixologik talqinda yanada chuqurlashdi. Erkin A'zam, O'tkir Hoshimov, Said Ahmad asarlarida onaning ichki ruhiy holati, uning jamiyatdagi o'ziga xos o'zni va ruhiy kechinmalari chuqur ochib berildi. Masalan, O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari"⁸ asarida onaning sobitqadamligi, farzand tarbiyasidagi qat'iyati, ba'zida esa zaifligi muallif tomonidan juda nozik badiiy ifoda topgan. Bu obraz – shunchaki ona emas, balki vijdon, sabr, iymon timsolidir.

Zamonaviy nasrda esa ona obrazi yangi mazmun kasb etdi. Endilikda ona – ijtimoiy kurashchi, mustaqil fikrli, o'z hayotiga egalik qiluvchi ayol sifatida talqin qilinmoqda.

⁷ Qodirov P. *Yulduzli tunlar*. – Toshkent: Sharq, 2000.

⁸ Hoshimov O. *Dunyoning ishlari*. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1996.

Muhammad Ali, Xurshid Do'stmuhammad, Muhabbat Baxtiyorova kabi zamonaviy yozuvchilar ona obrazini migratsiya, yolg'izlik, ijtimoiy tengsizlik, oilaviy muammolar kontekstida tasvirlaydilar. Bu esa adabiy tafakkurda ona siymosining ko'p qirrali, falsafiy va global darajadagi obrazga aylanganini ko'rsatadi.

Natijalar

O'zbek nasrida ona obrazi genezisi va uning tadrijiy takomili yuzasidan olib borilgan tahlillar quyidagi muhim natijalarni ochib berdi:

Birinchidan, ona obrazi o'zbek adabiyotida eng qadimiy timsollardan biri sifatida shakllanib, dastlab xalq og'zaki ijodida — ertaklar, dostonlar va rivoyatlarda idealizatsiyalashgan, arxetipik shaklda gavdalanadi. Bunda ona mehribon, fidoyi, oilaning tayanchi, donishmand va sabrli siymo sifatida namoyon bo'ladi. Bu obrazning shakllanishida xalqning urf-odati, diniy va axloqiy qadriyatlari hal qiluvchi rol o'ynagan.

Ikkinchidan, yozma adabiyot taraqqiyoti bilan birga ona obrazining badiiy talqini soddalikdan murakkablikka, shablonlikdan psixologik chuqurlikka tomon harakat qiladi.

Ayniqsa XX asr o'zbek nasrida (O'. Hoshimov, T. Malik, P. Qodirov, E. A'zam ijodida) onaning ichki kechinmalari, ijtimoiy jarayonlarga bo'lgan munosabati, hayotiy tanlovlari va fojiaiy qismati orqali obrazga yangi mazmunlar kiritildi. Bu esa obrazni faqat ijtimoiy rolga bog'lab qo'ymay, uni murakkab ruhiy holatdagi individual shaxs sifatida ko'rsatdi.

Uchinchidan, mustaqillikdan keyingi adabiy jarayonlarda ona obrazi o'zbek jamiyatida yuz berayotgan sotsial, ma'naviy va madaniy o'zgarishlar fonida yangicha yondashuvlar bilan tasvirlana boshladi. Bu davrdagi adabiyotda onaning rolini nafaqat an'anaviy mehr-oqibat timsoli, balki faol ijtimoiy subyekt, jamiyatdagi o'zgarishlarga javob bera oladigan ongli shaxs sifatida ko'rish tendensiyasi kuchaydi. Ayniqsa zamonaviy yozuvchilar asarlarida onaning ma'rifatli, farzandining mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlaydigan, ba'zan esa jamiyatdagi muammolar bilan kurashayotgan ayol timsoliga aylanishi kuzatiladi.

To'rtinchidan, ona obrazining genezisi va tadrijiy takomili o'zbek xalqining tarixiy, diniy, madaniy, ijtimoiy va psixologik hayoti bilan chambarchas bog'liq holda kechgan. Bu obraz orqali yozuvchilar millat taqdiriga daxldor umumiy g'oyalarni ifodalaganlar: ozodlik, ma'naviyat, sabr-qanoat, oila birligi, milliy o'zlikni anglash va merosga sadoqat. Shu jihatdan, ona obrazi adabiy jarayonda barqaror badiiy model bo'libgina qolmay, balki yangi davr ruhini ifodalovchi dinamik obrazga aylangan.

Yuqoridagi natijalar ona obrazining o'zbek adabiyotidagi o'rni va funksiyasi faqat estetik emas, balki ijtimoiy-ma'naviy yondashuvda ham dolzarb ekanini tasdiqlaydi. Ushbu obrazni yanada chuqur o'rganish, uni zamonaviy gender, madaniyatshunoslik va semiotika nuqtai nazaridan tahlil qilish kelgusi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalishdir.

Xulosa

O'zbek nasrida ona obrazining genezisi va tadrijiy takomilini tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, bu obraz nafaqat milliy adabiyotimizda, balki xalqning tarixiy xotirasi va ma'naviy tafakkurida alohida o'rin egallaydi. Dastlab xalq og'zaki ijodidagi mifologik va e'tiqodiy asoslarda shakllangan ona siymosi o'zbek yozma adabiyotida bosqichma-bosqich murakkablashib, yangi g'oyaviy-estetik yuklamalar bilan boyib borgan.

Bu jarayon o'zbek jamiyatining tarixiy o'zgarishlari, ma'naviy izlanishlari va modernizatsiya bosqichlari bilan chambarchas bog'liq holda kechgan.

Adabiyotda ona obrazi doimo ezgulik, mehr-oqibat, fidoyilik, sabr-toqat timsoli bo'lib xizmat qilgan. Ammo XX asr o'rtalaridan boshlab, bu obrazning talqini yanada chuqurlashib, onaning ichki dunyosi, psixologik holatlari, fojiaiy qismati ham tahlil etila boshladi.

Mustaqillikdan keyingi davrda esa ona siymosi mustaqil fikrlovchi, ma'rifatli, ijtimoiy o'zgarishlarga ta'sir eta oladigan shaxs sifatida tasvirlanmoqda.

Shunday qilib, o'zbek nasridagi ona obrazi — bu adabiy estetik kategoriya bo'lish bilan birga, milliy o'zlik, qadriyatlar, ruhiy-ma'naviy izlanishlar va jamiyatdagi o'zgarishlarning badiiy in'ikosidir. Bu obraz orqali yozuvchi hayot haqiqatlarini anglaydi, uni o'quvchiga yetkazadi va milliy ruhiyatga tayanadi.

Kelgusidagi adabiy tadqiqotlar uchun ona obrazini gender yondashuvi, ijtimoiy psixologiya va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish, uni boshqa xalq adabiyotlaridagi ona obrazlari bilan qiyoslash orqali yangi ilmiy xulosalarga erishish mumkin. Bu esa adabiy merosni chuqurroq tahlil qilish va zamonaviy adabiyotning taraqqiyot yo'nalishlarini belgilashda muhim qadam bo'ladi.

REFERENCES

1. Hayitmetov A. *O'zbek xalq eposi poetikasi*. – Toshkent: Fan, 1979.
2. Qo'chqorov M. *O'zbek nasrida ayol obrazi (XX asr misolida)*. – Toshkent: O'qituvchi, 2003.
3. Jo'rayev S. *Ayol obrazining badiiy talqini*. – Toshkent: Fan, 2010.
4. Karimov H. *Zamonaviy o'zbek adabiyotida ayol siymosi: psixologik tahlil*. – Toshkent: Akademyanashr, 2016.
5. To'rayev N. *Ayol va jamiyat badiiy tafakkurda*. – Samarqand: Zarafshon, 2012.
6. Oripov A. "Ayol obrazi – millat ruhi" // *Sharq yulduzi*, 2019, №3, – B. 48–54.
7. Hoshimov O. *Ikki eshik orasi*. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1996.
8. A'zam E. *Uchburchak*. – Toshkent: Adabiyot, 2007.
9. Qodirov P. *Yulduzli tunlar*. – Toshkent: Sharq, 2000.
10. Malik T. *So'nggi o'q*. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1984.
11. UNESCO. *Gender and Literature: Global Perspectives*. – Paris: UNESCO Publishing, 2020.
12. Saidov B. *O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixi*. – Toshkent: Fan, 1991.
13. Erkinov A. *Adabiy obrazlar evolyutsiyasi*. – Buxoro: Ilm ziyo, 2015.